

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

НОВИЙ ТИП ДЕРЕВ'ЯНИХ ЧАШ У СКІФІВ

О. Є. Фіалко

Публікація присвячена інтерпретації однієї із знахідок, яка утвердилася в літературі як головний убір. Завдяки аналізу технологічних особливостей конструкції цієї речі, її оформлення тощо, автор переконливо доводить, що це — залишки дерев'яного кубка.

Під час розкопок пограбованого скіфського поховання кургану № 9 біля с. Оситняжки (1900 р.) серед вцілілого інвентаря В. В. Хвойка виявив золотий обруч та три орнаментовані стрічки. Вчений дав такий опис цієї знахідки: «У південно-західному кутку знайдені платівки від золотого головного убору у вигляді скріпленого золотими цвяхами обруча, від якого відходять три орнаментовані смужки, що з'єднувалися вгорі та утворювали ніби-то верх шапки або ковпак; знизу під обруч була підкладена рівна смужка березової кори, вкрита повстю із залишками зітлілої тканини»¹. Отже, автор розкопок ідентифікував цю знахідку як головний убір. М. І. Ростовцев, погодившись з такою інтерпретацією, запропонував свою реконструкцію знахідки (рис. 1)².

Цю точку зору сприйняло та підтримало наступне покоління вчених (В. А. Іллінська, О. І. Тереножкін, В. Г. Петренко тощо)³. Таким чином, утвердилась думка про цю знахідку як прикрасу головного убору, хоч аналогії їй ще не були відомі. У спеціальних працях Л. С. Клочко та Т. В. Мірошиної, що вийли за останні роки і присвячені детальному розглядові цієї категорії речей, «головний убір» з кургану Оситняжка не згадувався, тому що він, без сумніву, випадає з ряду вказаних пам'яток і не має аналогів.

Вже зазначалось, що золота прикраса складається з чотирьох деталей. Обруч складається з двох золотих стрічок довжиною 28 та 13,5 см і шириною 4,0—4,2 см. У місцях з'єднання кінці стрічок накладені один на одний приблизно на 1 см, тому за-

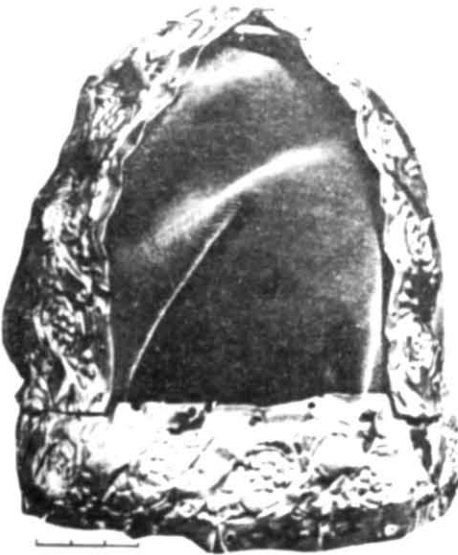

Рис. 1. «Головний убір» з поховання к. 9 в с. Оситняжці.

гальна довжина стрічки обруча має 40 см, діаметр його 13×10 см. На верхньому та нижньому краях обруча є ряди дірочок для прикріплення його до основи (19 дірочок на нижньому краї та 24 — на верхньому). Виходячи з того, що нижній край обруча має велику кількість розривів і складок, мабуть, він у первісному вигляді був загнутий перпендикулярно на ширину 0,7—0,8 см, а потім платівку просто «вирівняли».

Майже все поле стрічки заповнював штампований рельєфний орнамент, що складався з голівок хижих птахів, виконаних у скіфському звіриному стилі, простір між якими заповнено пальметками. До верхнього краю обруча на рівній відстані одна від одної кріпилось вертикально три стрічки. Верхній короткий край їх був загнутий, нижній — раптово обрізаний (візерунок перервано) та накладений зверху (із зовнішнього боку) на обруч, заходячи на нього на 0,6—0,8 см. По верхньому та бокових краях стрічок йшли дірочки для прикріплення. Ширина цих стрічок 4,2—4,4 см, довжина — 13,0—13,2 см. Вертикальні стрічки та стрічки обруча орнаментовані однаково. У деяких отворах обруча та стрічок збереглися цвяшки конусоподібної форми, згорнуті з тонкого золотого листочка; верхня їх частина розклепана і утворює голівку діаметром близько 0,2 см; гострий кінець загнуто під прямим кутом. Довжина стрижня від голівки до загину, тобто товщина основи, на яку кріпилась стрічка, становила 0,3 см.

Уважний розгляд знахідки дав змогу дійти висновку, що ми не можемо вважати її залишками головного убору з ряду серйозних причин⁴.

В. В. Хвойка писав, що в похованні було знайдено шапку з повсті вкриту зверху лубом; край шапки по периметру був обшитий золотою платівкою, з трьох боків угору, до верху шапки, також йшли золоті стрічки, які з'єднувалися між собою та з шапкою золотими цвяшками. Перш за все привертає увагу наявність повсті, вкритої лубом. Скіфські головні убори виготовляли з цупкого матеріалу — повсті чи шкіри⁵, про використання ж тканини чи дерева при їх виготовленні даних у нас поки немає. У даному ж випадку мова йде саме про залишки зітлілого дерева (дерев'яної основи, на яку кріпили золоті стрічки), що помилково були прийняті дослідником за залишки повсті чи березової кори.

Дивним, на наш погляд, є й те, що платівки прикріплювались золотими цвяшками. Як відомо, золоті прикраси нашивали на головний убір сухожильними нитками⁶, у випадку коли платівки не мали отворів, їх наклеювали або обшивали каймою з тканини⁷. Закріплення золотих платівок на головних уборах за допомогою золотих цвяшків не відоме, і це зрозуміло, оскільки цвяхи потребують більш цільної основи, ніж шкіра чи повсть.

Незвичайним є також і розмір, конструкція та орнамент цього убору. Розмір нижньої частини головних уборів дорівнює обхвату голови, тобто середній розмір близько 56—58 см⁸. А діаметр оситняжського убору такий малий (10×13 см), що навряд чи його можна було надягнути навіть на дитину. Л. С. Клочко та Ю. С. Гребенников визначили й висоту головних уборів: найчастіше у калафів вона дорівнювала 20—25 см, а в уборах, прикрашених суцільними великими золотими платівками, — 7—10 см⁹. Висота нашого убору — 16 см. Крім того, краї нижньої стрічки цього убору змикалися, утворюючи суцільний обруч, до якого з трьох боків вертикально прикріплені золоті стрічки. Таким чином, «шапка» була прикрашена з усіх боків (по колу), в той час як на всіх головних уборах скіф'янок, як правило, прикрашалась золотими стрічками та платівками лише «парадна», передня частина (або ж 3/4 убору). Зверху на убір, як правило, кріпили покривало, «яке спускалось з трьох сторін та вкривало всю задню частину»¹⁰. Довжина покривал була різною — короткі, до пліч (20 см) або довгі, нижче пояса (105 см)¹¹. Тобто виходить, що дві з трьох вертикальних золотих стрічок та задня частина обруча були покриті покривалом (незалежно від його довжини).

Розглядаючи три стрічки, що прикріплювались одним краєм до обруча, ми помітили, що верхня, коротка сторона кожної з них загнута, а по краю її також знаходяться дірочки для кріплення. Таким чином, вони ніяк не могли з'єднуватися угорі «шапки», по-перше, тому, що краще було б з'єднати всі три стрічки просто разом — в накладку, по-друге, тому, що самі загнуті кінці

розраховані на якийсь край предмета (вінця), до якого вони й повинні були прикріплюватися цвяшками. Треба вказати на ще одну важливу деталь: наявність отворів для прикріплення вздовж нижнього краю золотого обруча. На золотих стрічках, що прикрашали головні убори, метопіди та стленгіди, дірочки для пришивання завжди йдуть по горизонтальному верхньому краю та бокових коротких краях, по нижньому їх нема¹².

Платівки прикрашені штампованим орнаментом, виконаним у скіфському звіриному стилі, який складався із зображень грифонів з пташиними голівками, розміщеними так, що дзьоб верхнього змикався з дзьобом нижнього, у колі, утвореному ними, розташована розетка з восьми пелюсток, а простір між дзьобом попереднього та шиєю наступного грифона заповнено трипелюстковою пальметою.

Знахідки золотих налбонних платівок у скіфських похованнях досить численні. Всі вони прикрашені штампованим орнаментом. Орнаментальні мотиви поділяються на три групи: рослинні композиції, зооморфні та антропоморфні мотиви. Найчисленнішу групу платівок прикрашають рослинні композиції. Група платівок із зооморфним орнаментом репрезентована лише чотирма екземплярами, фігури тварин зображені або в геральдичній позі, або в позі протиборства. Винятком є лише стрічка з кургану № 4 біля с. Новосілок із зображенням голівок лосів. Нижній фриз усіх стрічок з зооморфними сюжетами прикрашений овами. За орнаментациєю аналогії оситняжських платівок серед прикрас головних уборів немає.

Мотив зображення голівки птаха у скіфському мистецтві зустрічається досить часто, особливо на виробах із золота. Такими зображеннями прикрашали навершя, кістяні та срібні псалії, руків'я мечів і різні предмети озброєння та побуту, золоті платівки, що прикрашали одяг¹³. Часто голови птахів складали не лише основний сюжет, але й додаткову орнаментацию на різних прикрасах. За характером орнаментациї платівки з Оситняжки можна поставити в один ряд з платівками з к. 2 біля с. Яблунівки, к. 4 біля с. Бересняги, двома платівками — випадковими знахідками з Канівського повіту, Завадської Могили, з курганів біля с. Великої Знам'янки та Дерт-Оби, біля бухти Ак-Мечеть, к. 401 біля с. Журівки тощо. Усі ці платівки прикрашас орнамент у вигляді стилізованого зображення голівок хижих птахів з розеткою в середині закрученого зубчастого дзьоба.

Все вищесказане дозволяє нам переглянути питання про належність оситняжських золотих платівок головному уборові та висловити думку, що вони були обкладками дерев'яної посудини. На користь такого висновку свідчить наявність дерева (лубу) під платівками, золотих цвяшків, за допомогою яких платівки прикріплювали до дерев'яної основи, характерно загнуті верхні краї вертикальних стрічок, розміри обруча, орнаментальні мотиви, що їх прикрашали (рис. 2). На підтвердження нашої догадки говорить, можливо, і той факт, що всі вищенаведені аналогії нашим платівкам за сюжетом та манерою виготовлення репрезентовані платівками-обкладками дерев'яного посуду, що походять з комплексів V ст. до н. е.

Знахідки дерев'яних чаш зі скіфських поховань досить численні і відомі як в степових, так і в лісостепових пам'ятках. Цілих екземплярів дерев'яного посуду до нас дійшло дуже мало через погану збереженість

Рис. 2. Золоті платівки-обшивки дерев'яного кубка з с. Оситняжки.

дерева. У більшості випадків знахідки металевих (золотих, срібних або бронзових) платівок, що прикрашали чаші, повторюють форму їх дерев'яної основи. Завдяки тому, що платівки-обкладки зберігають обриси поверхні дерев'яних чаш, можна частково або й повністю реконструювати форму всієї дерев'яної посудини. Форми платівок досить різноманітні, як і їх орнаментация. Усі відомі на сьогодні дерев'яні чаші можна звести до двох основних типів: чаші напівсферичні та видовжено напівсферичної форми із заокругленим чи сплющеним дном і кулясті з двома ручками¹⁴.

Чаші першого типу (напівсферичні та видовжено напівсферичні) досить широко представлені в похованнях скіфського часу на території Північного Причорномор'я. Вони характеризуються великою різноманітністю форм та орнаментации золотих обкладок. Найбільш повна та докладна публікація дерев'яних посудин скіфського часу була виконана А. П. Манцевич¹⁵. На основі цієї роботи В. О. Рябова здійснила спробу розділити платівки-оббивки на кілька груп за типами зображень на них¹⁶.

Чаші цього типу являля собою невеликі округлі посудини зі сплющеним чи заокругленим краєм, стінки плавно переходили в округле, рідше пласке дно. Діаметр таких посудин коливається від 10 до 20 см, висота — 4—12 см. Стінки у верхній частині значно тонші (0,1—0,3 см), ніж біля дна (до 0,8 см). Поверхня посудини відполірована. Певно, в деяких випадках зовнішня поверхня була пофарбована. Так, у центральному похованні Бердянського кургану на стінках однієї з дерев'яних чаш залишилися сліди темно-червоної фарби.

На дерев'яну основу прикріплювалися золоті платівки-оббивки так, що верхній край їх загинався всередину чаші і щільно притискався до вінець, потім платівки «прибивали» по периметру золотими (іноді бронзовими чи срібними) цвяшками з напівсферичними головками. Таким чином, оббивка точно повторювала профіль дерев'яної основи, до якої вона прикріплювалася. Форми платівок досить різноманітні — прямокутні, квадратні, трикутні, овальні, фігурні. Зображення на платівках виконані, як правило, у скіфському звіриному стилі. Найчастіше це фігурки риб чи тварин (оленя, грифона, козла, кошачого хижака) чи їх частини (голова, ноги). Іноді платівки гладенькі чи прикрашені пуансонним орнаментом, що утворює стрічки та трикутники.

Дерев'яні чаші цього типу з'являються в похованнях на території Придніпровського Лісостепу на початку V ст. до н. е. і існують до початку IV ст. до н. е. У похованнях степової зони Скіфії вони простежуються з середини V ст. до н. е. аж до кінця IV ст. до н. е.¹⁷ Наприкінці IV ст. до н. е. знахідки їх вже одиничні.

Дерев'яний посуд був значно поширений в матеріальній культурі стародавнього населення Євразії. Традиція виготовлення чаш з металевими оббивками іде далеко вглиб — в епоху бронзи. Дерев'яні посудини відомі практично в усіх культурах доби бронзи на півдні Східної Європи. Найраніші одиничні знахідки їх відомі у похованнях ямного часу¹⁸, за середнього ж періоду доби бронзи подібні знахідки відносно чисельніші. Значна кількість дерев'яних посудин походить з катакомбних пам'яток Подоння, Подніпров'я, Північного Кавказу, Дагестану¹⁹. Достатньо повно подані та вивчені (особливо завдяки металевим платівкам-оббивкам) дерев'яні чаші з пам'яток пізнього бронзового віку Поволжя²⁰ та Подніпров'я²¹. Відомі вони і в синхронних пам'ятках Подоння та Північного Кавказу. У всіх перелічених вище регіонах дерев'яний посуд зустрічається, головним чином, у пам'ятках культури багатопелюсткової кераміки та зрубної.

Металеві платівки-оббивки дерев'яних чаш з поховань доби бронзи, як правило, бронзові. За формою частина їх схожа з платівками зі скіфських поховань (підпрямокутної форми, гладенькі чи з пуансонним орнаментом), але є платівки й інших форм — фігурні («багатопелюсткові» чи зигзагоподібні) із загином для вінець або без нього. Розміри платівок різні. До дерев'яної основи вони прикріплювалися дрібними бронзовими цвяшками. Форма ж самих чаш по суті незмінна.

Як правило, дерев'яні чаші зустрічаються у так званих «багатих» похо-

ваннях доби бронзи²². Тобто, мова йде про основні чи найраніші могили в кургані значних розмірів з додатковими деталями конструкції, використанням вохри, крейди чи вогню в поховальному ритуалі, наявністю різноманітного інвентаря, в тому числі металевих виробів. Антропологічних визначень небагато, але там, де вони є, поховані — чоловіки. Знахідки дерев'яних чаш з металевими оббивками в зрубних похованнях дозволили В. В. Отрошенку зробити припущення про ототожнення таких пам'яток з могилами жерців²³.

Виявлені дерев'яні чаші і в похованнях кімерійських воїнів, але тут оббивки вже не бронзові, а золоті²⁴. Пізніше дерев'яні чаші напівсферичної та видовжено напівсферичної форм із золотими оббивками з'являються в скіфських похованнях. Таким чином, долаючи просторові та часові перепони, чаші цього типу зберігають свою форму, змінюється лише орнаментация металевих платівок та матеріал, з якого вони виготовлені.

Чаші другого типу (кулясті з двома горизонтальними сегментовидними ручками) складають значно меншу групу та представлені в основному золотими платівками-оббивками і лише кількома екземплярами цілих чаш. Чаші цього типу — це невеликі посудини кулястої форми, які трохи звужуються догори, з двома горизонтальними плоскими ручками сегментоподібної форми під вінцями чи нижче, які розміщувались строго горизонтально, трохи піднімалися чи нахилилися. При певній одноманітності форм посудин цього типу привертає увагу різноманітність варіантів кріплення платівок-оббивок та їх форм. Обкладки були, як правило, парними, вони огинали ручки посудини або вінця, частину стінки та ручку. В одному випадку (Бердянський курган) посудину прикрашали три платівки — дві оббивки ручок та обруч, який вкривав верхню частину посудини до ручок. Більшість платівок гладенькі, зрідка вони прикрашалися пуансонним орнаментом чи рельєфними зображеннями. Прикріплювалися вони до дерев'яної основи золотими цвяшками.

Близькі аналогії скіфським дворучним чашам не відомі ні в попередній час у пам'ятках Північного Причорномор'я, ні в синхронних пам'ятках інших регіонів. Виходячи з цього, дворучні дерев'яні чаші відносяться до суто скіфських форм ритуального посуду, які мають місцеве північнопричорноморське походження²⁵. Вони відомі в похованнях кінця V—IV ст. до н. е.

Як правило, дерев'яні чаші із золотими обкладками зі скіфських могил знаходять у складі поховального інвентаря багатих чоловічих поховань. Спираючись на дані писемних джерел, чаші слід розглядати як культові речі. Про них згадується в обох легендах про походження скіфів; чашу у скіфів підносять героям; на згадку про своє походження скіфи носять чашу на поясі (археологічне підтвердження цього — знахідка в Бердянському кургані дерев'яної чаші, прикріпленої до бойового пояса). Дерев'яна чаша із золотими обкладками виконувала функції золотої посудини. На користь цього свідчить той факт, що металеві посудини, які з'явилися пізніше, повторюють форму чаш з двома ручками та золотими обкладками²⁶.

Повертаючись до знахідки з кургану № 9 біля с. Оситняжки, треба зазначити, що мова йде про новий тип дерев'яних посудин — плоскодонний високий кубок циліндричної форми з прямими стінками та прямо зрізаними вінцями (рис. 3, 2). Крім викладених міркувань, на користь такої думки свідчить і знахідка дерев'яної посудини із золотими обкладками в одній із ніш кургану № 13 біля с. В. Знам'янки²⁷. Це — високий плоскодонний кубок (висота 16 см, діаметр дна 12 см) з прямими стінками. Прикрашав його золотий обруч, прикріплений на придонній частині із загином на дно (ширина 4,5 см), що складався з трьох горизонтальних смужок з двома прямокутними отворами на верхньому краї; основну частину кубка прикрашали три вертикальні стрічки, прикріплені однією короткою стороною до вінця, нижня ж закріплювалась у пазі-прорізі обруча. З одного боку вінця були прикрашені оббивкою такої ж стрічки. Платівки були прибиті цвяшками з напівсферичними головками. Стрічки прикрашав орнамент із зображенням оленів у галопі. За іншим інвентарем, зокрема хіоськими пухлогорлими амфорами, ця посудина датується авторами розкопок серединою V ст. до н. е.²⁸ За формою посудини, платівок-обкладок, характером орнаментации та розмірами оситняжська знахідка дуже схожа на знам'янську (рис. 3, 1).

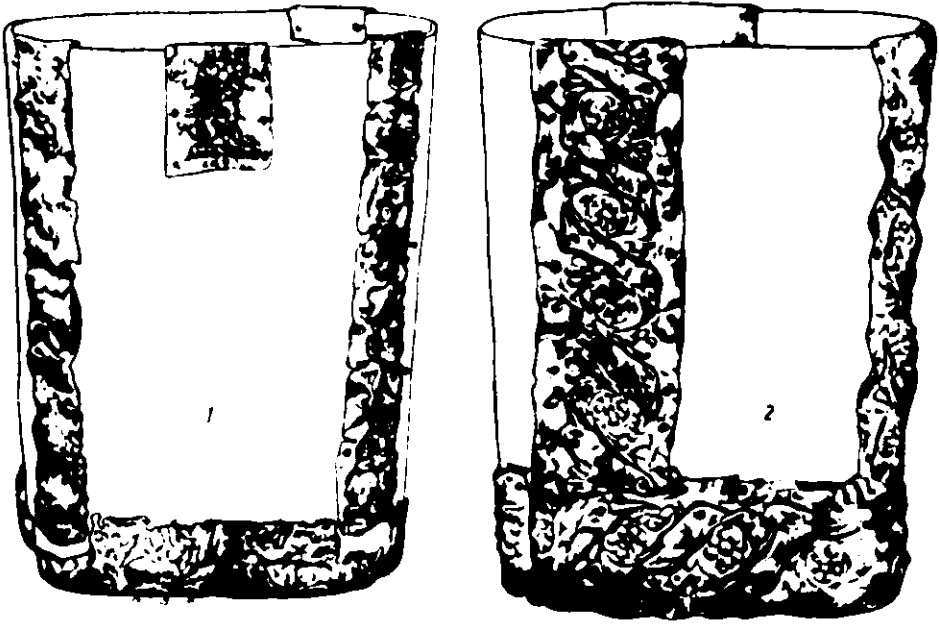

Рис. 3. Графічна реконструкція дерев'яних кубків: 1. с. В. Знам'янка, к. 13; 2. с. Оситняжка, к. 9.

До цієї ж групи знахідок, певно, треба віднести й золоту прямокутну платівку-обкладку з кургану № 401 біля с. Журівки²⁹ (розміром — 11,6×5,5 см) із зображенням голови оленя з довгими рогами, оформленими у вигляді шести пар стилізованих орлиних голівок. Ця платівка датується другою чвертю V ст. до н. е.³⁰

Знам'янський кубок знайдено в так званій «амфорній» ніші парного поховання чоловіка та жінки. У ній знаходились 14 амфор з вином, черпак, ситечко, дерев'яні кубок та ритон із золотими обкладками. Виходячи з цього, В. В. Отрощенко вважає, що кубок належав жінці, а ритон — чоловікові, а обидві ці посудини виконували роль парадних для вина. Слід, певно, погодитись з цією точкою зору. Тим паче, що всі відомі раніше напівсферичні та круглі дерев'яні чаші, як вже зазначалось, були атрибутами чоловіка-воїна і носили ритуальний характер (це підтверджується і їх положенням в похованнях і формою самих посудин, які носили на поясі). На жаль, оситняжська посудина не може ні підтвердити, ні спростувати цю тезу, оскільки вона знайдена в пограбованому похованні, де не можна було визначити ні кількість похованих, ні їх стать, ні початкове розташування посудини в могилі.

О. О. Спіцин відносив поховальний комплекс к. 9 біля с. Оситняжки до середньоскіфського періоду³¹. Такого ж датування дотримуються автори монографії, присвяченої скіфським пам'яткам Дніпровського Лісостепоного правобережжя³². Н. О. Онайко за бронзовою з позолотою ойнохоею датувала комплекс цього поховання другою половиною V ст. до н. е.³³ Техніка виконання та композиційна побудова візерунка оситняжських золотих платівок, як і тих, що наведені як аналогії, дозволяють нам датувати їх V ст. до н. е. Саме для середнього періоду розвитку скіфського звіриного стилю характерні «страх пустоти»³⁴, намагання заповнити всю поверхню візерунком, прикраса окремих частин тіла тварин додатковими мотивами, посилення орнаменталізації та стилізації зображень³⁵.

Таким чином, досить очевидно, що знахідка з оситняжського кургану не може бути головним убором, прикрашеним золотими стрічками, як помилково вважав В. В. Хвойка. В даному випадку мова повинна йти про знахідку дерев'яної посудини нового для нас типу. Відрізняючись від інших дерев'яних посудин формою та манерою орнаменталізації, вона виконувала й зовсім інші

функції. Округлі та кулясті чаші із золотими обкладками були культовими атрибутами, про що свідчать як писемні джерела, так і археологічні дані. Переконливим доказом цієї тези є знахідка трьох дерев'яних чаш у спеціальній південній ніші к. 13 біля с. В. Знам'янки та п'яти чаш у такій же (теж південній) ніші 1-ї Завадської могили. Обидві ніші були відокремлені від основного простору поховальних камер дерев'яними щитами і не мали інших предметів, окрім дерев'яних чаш. Тобто вони мали виражене ритуальне призначення, на відміну від інших ніш — суто господарських. Дерев'яний же кубок з с. В. Знам'янки знаходився у другій, господарській, так званій «амфорній» ніші. Він входив до набору посуду, призначеного для вина, і, разом з ритоном, що лежав поряд з ним, виконував функції столової парадної посудини для пиття.

Виходячи із сказаного, ми можемо зробити висновок, що в другій половині V ст. до н. е., крім кулястих та округлих дерев'яних чаш виключно ритуального призначення, існував ще один тип дерев'яних посудин — циліндричні кубки, які використовувалися як парадний посуд.

Примітки:

¹ Хвойка В. В. Раскопки курганов при с. Оситняжка Чигиринского уезда Киевской губ. // АЛЮР. — 1905. — С. 9.

² Ростовцев М. И., Степанов П. К. Эллино-скифский головной убор // ИАК. — 1817. — № 63. — С. 94.

³ Петренко В. Г. Правобережье Среднего Приднепровья в V—III вв. до н. э. // САИ. — 1967. — Вып. Д1—4. — с. 29. — Табл. 18; Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983. — С. 114.

⁴ Фиалко Е. Е. Новый тип деревянных чаш скифского времени // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ: Тез. докл. 3 конф. молод. учен. ИА АН СССР. — М., 1986. — С. 161, 162.

⁵ Боровка Г. И. Женские головные уборы Чертомлыцкого кургана // ИРАИМК. — 1921. — Т. 1. — С. 169; Мирошина Т. В. Об одном типе скифских головных уборов // СА. — 1977. — № 3. — С. 89.

⁶ Мирошина Т. В. Скифские калафы // СА. — 1980. — № 1. — С. 41.

⁷ Мирошина Т. В. Об одном типе... — С. 89.

⁸ Клочко Л. С. Реконструкция скифских головных жіночих уборов (За матеріалами Червоноперекопських курганів) // Археологія. — 1979. — № 31. — С. 25.

⁹ Клочко Л. С., Гребенников Ю. С. Скифский калаф IV в. до н. э. // Материалы по хронологии археологических памятников Украины. — К., 1982. — С. 92.

¹⁰ Боровка Г. И. Указ. соч. — С. 178.

¹¹ Мирошина Т. В. Скифские калафы... — С. 42.

¹² Боровка Г. И. Указ. соч. — С. 174.

¹³ Капошина С. И. Памятники звериного стиля из Ольвии // КСИИМК. — 1950. — Вып. XXXIV. — С. 44.

¹⁴ Манцевич А. П. Деревянные сосуды скифской эпохи // АСГЭ. — 1966. — Вып. 8. — С. 30.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Рябова В. О. Дерев'яні чаші з оббивками з курганів скіфського часу // Археологія. — 1984. — С. 31.

¹⁷ Рябова В. А. Ритуальные сосуды как источник социально-политической истории Скифии // Тез. докл. обл. конф.: «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья», посвященной 90-летию со дня рождения профессора Б. Н. Гракова. — 1. — Запорожье, 1989. — С. 137.

¹⁸ Узьянов А. А. Нижнесальские курганы // АО, 1975. — 1976. — С. 146; Иванов В. А., Пестриков В. И. Новый памятник ямной культуры в Куйбышевском Заволжье // Волго-Уральская степь и лесостепь в эпоху раннего металла. — Куйбышев, 1982. — С. 178.

¹⁹ Пятых Г. Г. О происхождении деревянной посуды срубной культуры Поволжья // СА. — 1984. — № 2. — С. 148, 149.

²⁰ Там же. — С. 146—154.

²¹ Отрощенко В. В. Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья // Проблемы археологии Поднепровья III—I тыс. до н. э. — Днепрпетровск, 1984. — С. 84—97.

²² Пятых Г. Г. Указ. соч. — С. 152; Отрощенко В. В. Указ. соч. — С. 90.

- ²³ *Отрощенко В. В.* Указ. соч.— С. 92.
- ²⁴ *Бидзиля В. И., Яковенко Э. В.* Киммерийские погребения Высокой могилы // СА.— 1974.— № 1.— С. 154; *Тереножкин А. И.* Киммерийцы.— К., 1976.— С. 163.
- ²⁵ *Онайко Н. А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. // САИ.— 1970.— Вып. ВД-1-27.— С. 36; *Мелюкова А. И.* Скифия и фракийский мир.— М., 1979.— С. 194, 195; *Рябова В. А.* Двуручные чаши из скифских курганов // Скифы Северного Причерноморья.— К., 1987.— С. 145.
- ²⁶ *Фиалко Е. Е.* О культовом назначении деревянных чаш / АИУ 1978—1979 г.— Днепрпетровск, 1980.— С. 93.
- ²⁷ *Отрощенко В. В., Рассамакін Ю. Я.* До таємниць Геродотової Скіфії // Наука і культура.— 1965.— Вип. 19.— С. 245.
- ²⁸ *Отрощенко В. В., Рассамакін Ю. Я.* Вказ. праця.— С. 245.
- ²⁹ *Бобринский А. А.* Отчет о раскопках, произведенных в 1903 г. в Чигиринском уезде Киевской губ. // ИАК.— 1905.— Вып. 14.— С. 15.
- ³⁰ *Артамонов М. И.* Сокровища скифских курганов.— Прага, Л., 1966.— С. 32.
- ³¹ *Спицын А. А.* Курганы скифов-пахарей // ИАК.— 1918.— Вып. 65.— С. 112.
- ³² *Ковпаненко Г. Т., Бессонова С. С., Скорый С. А.* Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья.— К., 1989.— С. 86.— Рис. 32, 14. На жаль, в монографії наведена невірна реконструкція посудини.
- ³³ *Онайко Н. А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в VII—V вв. до н. э. // САИ.— 1966.— Вып. Д1-27.— С. 214.
- ³⁴ *Ильинская В. А.* Некоторые мотивы раннескифского звериного стиля // СА.— 1965.— № 1.— С. 107.
- ³⁵ *Погребова Н. Н.* К вопросу о скифском зверином стиле // КСИИМК.— 1950.— Вып. XXXIV.— С. 135.

Е. Е. Фиалко

НОВЫЙ ТИП ДЕРЕВЯННЫХ ЧАШ У СКИФОВ

В экспозиции Музея исторических драгоценностей г. Киева представлялась реконструкция головного убора с золотыми пластинами, найденного В. В. Хвойкой (1900 г.) в ограбленном скифском погребении кургана 9 у с. Оситняжка. Предложенная автором раскопок интерпретация этой находки была принята учеными и прочно утвердилась в литературе.

Благодаря детальному рассмотрению этой находки, автор статьи приходит к выводу, что она не может являться головным убором, а представляет собой обкладки деревянного сосуда. В пользу этого свидетельствуют наличие дерева, золотых гвоздиков, характерные загибы верхних краев золотых пластин, размеры золотого обруча, орнаментальные мотивы пластин. Подтверждением этого тезиса являются также круг приведенных автором аналогий и находка деревянного кубка из кургана 13 у с. Великая Знаменка. Отличаясь от известных ранее деревянных сосудов, кубки выполняли и совершенно иные функции.

Наряду с округлыми и шаровидными деревянными чашами, служившими для исключительно ритуальных целей, во второй половине V в. до н. э. у скифов бытовал еще один тип деревянных сосудов — цилиндрические кубки, которые использовались в качестве парадной столовой посуды.

Е. Е. Фиалко

A NEW TYPE OF WOODEN BOWL IN SCYTHIANS

The Kiev Museum of historical treasures has displayed in its exposition a reconstruction of a head-dress with golden plates found by V. V. Khvoika (1900) in the robbed Scythian burial mound 9 near vil. Ositnyazhka. Interpretation of that finding suggested by the author of excavations was adopted by scientists and got well accustomed in literature.

But the author of the paper, having subjected that finding to the most detailed and thorough analysis, comes to the conclusion that it cannot be a head-dress but represents facings of a wooden bowl. The presence of wood, golden wails, typical bends of upper edges

of golden plates, dimensions of the golden hoop, ornamental patterns of the plates testify in favour of this conclusion. It is confirmed also by an ancient goblet found in burial mound 13 near vil. Velikaya Znamenka. Differing from the previously known wooden vessels, goblets performed absolutely different functions.

Parallel with round and spherical bowls which served exclusively for rituals, Scythians had in late 5th cent. B. C. one more type of wooden vessels: cylindrical goblets which were used as tableware for solemn occasions.

Одержано 18.12.1991

СВЯТИЛИЩЕ БІЛЯ ПЕРЕВАЛУ ГУРЗУФСЬКЕ СІДЛО

Н. Г. Новиченкова

На основі проведених автором у 1980-х рр. розкопок у статті подано огляд стратиграфії, влаштування та планування святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло в історичному розвитку протягом античності й середньовіччя.

Святилище біля перевалу Гурзуфське Сідло було відкрите випадково, у 1981 році, в результаті будівництва газопроводу. Траншея тягнеться заповідними гірськими ландшафтами Головного пасма Кримських гір і на одному з скелястих узвиш Гурзуфської яйли протягом 50 метрів перетинає культурні шари невідомої пам'ятки. Про випадкові знахідки стародавніх предметів довідався краєзнавець І. Д. Дроздов, який повідомив про це в Ялтинський краєзнавчий музей.

У жовтні 1981 та 1982 рр. на пам'ятці проводились розвідувальні розкопки*. В результаті склалося уявлення про стратиграфію й датування пам'ятки, виявлено перші цінні знахідки й представлено переконливі докази існування святилища біля перевалу Гурзуфське Сідло¹. Протягом 1981—1990 рр. археологічною експедицією музею розкопано близько 2200 м² — майже вся площа пам'ятки; одержано матеріали про особливості влаштування святилища на різних етапах його буття², роль Головного пасма в історії давнього Криму³. Пам'ятка цікава тим, що в ній поєднані залишки культових споруд різних часів, починаючи з античної доби і закінчуючи пізнім середньовіччям. Це дозволяє розглядати її як свідчення безперервного процесу розвитку релігійних уявлень населення Гірського Криму.

Святилище знаходилося у важкодоступному гірському районі, вдалині від міст та поселень, які зазнавали руйнівних та спустошувальних навал. У писемних дежералах воно не згадується. Пам'ятка розташована на північному відлогому схилі узвишся висотою 1434 м, який понижується до північного сходу. Перепад висот між вершиною узвишся та місцем найбільшого пониження біля північної межі пам'ятки складає 10 м. Давні рештки святилища виділити в рельєфі було неможливо, й до початку розкопок денна поверхня була майже повністю вкрита густим трав'янистим дерном.

Загальна площа пам'ятки близько 2,5 тис. м². Культурні шари античного часу займають майже всю територію і мають невелику товщину — від 0,03

---

* Ялтинський музей, який проводив дослідження святилища, з 1990 р. носить назву Ялтинського державного об'єданого історико-літературного музею. Уся колекція з розкопок пам'ятки зберігається в ЯДОІЛМ.